

Important
message alert!

СВЕСКЕ О НАСТАНКУ И ПОСЛЕДИЦАМА ФАШИЗМА / НАЦИЗМА

Александар Вајзнер и Милован Писари

Антифашизам

Издавач: ФОНД Б92

За издавача: Веран Матић

Уредница: Марија Чечен

Аутори: Александар Вајзнер и Милован Писари

Координаторка: Оливера Ранђић

Лектура и коректура: Лидија Кусовац и Јелена Митровановић

Дизајн: Никола Радојчић / Браћа Буразери

Штампа: Портал

Београд, 2014.

Тираж: 250

КАДА ЧУЈЕМ АНТИФАШИЗАМ, ПОМИСЛИМ...

Шта си све до сада научила/научио о антифашизму? Да ли те реч „антифашизам“ највише асоцира на филмове о партизанима из Другог светског рата? Кога све сматраш антифашистом?

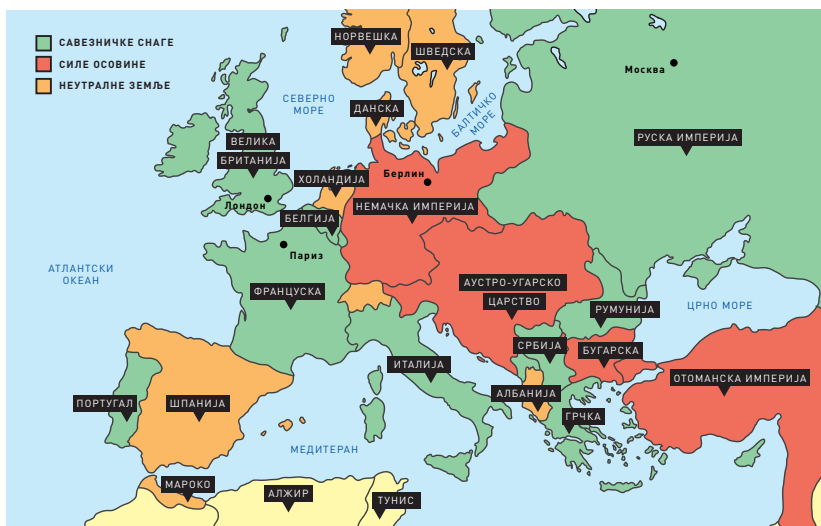
У уџбеницима историје увек много више пажње и простора добију догађаји и личности који су у вези с ратовима него они са изградњом мира и друштвеним развојем. Вероватно и ти знаш много више података о онима који су ратовали, били велике војсковође или рушили и чинили разне злочине него о онима који су цео свој живот посветили изградњи мира, разумевања и пријатељства између различитих народа, вера, држава, односно људи.

Антифашисти су много више него само „они који су против фашизма“. Из текста који је пред тобом сазнаћеш за судбине многих антифашиста, о њиховој храбрости и бескомпромисној борби за слободу и људска права – политичка, економска, културна... Сазнаћеш и о томе да је пре непуних сто година било довољно да неки студенти буду укључени у организацију прославе 1. маја или 8. марта да би били ухапшени, а многи од њих били су и пребијани до смрти у полицијским станицама или логорима. И сазнаћеш да, захваљујући њима, упркос највећем терору који је спроводила полиција, данас постоје слободе и права који су пре сто година изгледали као неостварив сан.

...у тренутку када...

За свега неколико година, током Првог светског рата, у Европи су срушена највећа тадашња царства – руско, отоманско, аустроугарско и немачко. Власници крупног капитала (од којих су многи били ратни профитери) и привилеговане друштвене групе из времена царевина, били су веома забринуте за своје власништво и профит. У парламентарним и парамилитарним организацијама фашиста и нациста видели су снагу која ће их заштитити од „левичарских“ покрета. Зато су организације фашиста и нациста јачале у свим земљама у којима су се цареви и краљеви (и њихова бројна родбина) и моћни капиталисти борили против друштвених промена, а таква је била скоро цела Европа.

Иако су често и сами били међусобно у сукобу, солидарност и сарадња синдикалиста, социјалдемократа, анархиста, феминиста, републиканаца, комуниста... у борби за већа радничка и грађанска права, била је темељ настанка антифашистичког и антинацистичког покрета широм Европе.

Однос снага у Европи током Првог светског рата

Бројне политичке организације и удружења грађана „левих“ идеолошких оријентација, које су постојале двадесетих година XX века у Краљевини СХС, постаће, такође, носиоци антифашистичке и антинацистичке борбе тридесетих година, тада већ у Краљевини Југославији.

До почетка Другог светског рата, најжешћу борбу и највеће жртве поднели су антифашисти и антинацисти у Италији, Немачкој и Шпанији.

○ ○ ○ ○ ○

Први антифашисти

Чим су дошли на власт, фашисти су имали потребу да освоје што више нових присталица и симпатизера. Због тога су посветили много пажње пропаганди, којом су обећавали бољи живот, ефикасну државу, излазак из кризе и снажну Италију на међународном плану. Убрзо је због тога добар део народа почео да их подржава. Ипак, многи други нису хтели да прихвате фашисте јер су у фашизму препознали све оно против чега су се одувек политички борили али и опасну претњу држави, друштву, Европи и свету. Раднички покрети, комунисти, социјалисти и анархисти нарочито, борили су се на улицама против фашиста, док су њихови представници у синдикатима и политичким странкама покушавали да зауставе ширење фашизма политичким путем. Њихове идеје о слободи, равноправности и правди биле су супротне национализму, патријархализму и милитаризму, који су све више били темељне идеје фашизма.

Међу онима који су се супротставили фашизму и, дакле, себе називали „антифашистима“, били су и представници и симпатизери многих других политичких странака: социјалдемократе, либерали, републиканци, либералсоцијалисти, народњаци (у Италији су се тако називали припадници католичке странке) и други. Године 1924, после убиства социјалистичког посланика Ђакома

Матеотија, сви антифашисти су у знак протеста изашли из парламента, што је Мусолини искористио како би донео нове законе и увео диктатуру.

Посланик италијанске комунистичке странке Антонио Грамши, чувени антифашиста, одржао је 16. маја 1925. године свој једини говор у италијанском парламенту. Повод је био нови закон о забрани тајних организација који је увела фашистичка влада, а који је био први корак ка забрани свих политичких странака. Грамши је 1926. године ухапшен и осуђен на 20 година затвора као „опасан“ непријатељ фашистичког режима. Умро је 1937. године у 46. години живота.

Из његовог говора у парламенту:

Ви можете да „освојите“ Државу, можете да промените законе, можете да покушате да забраните свим организацијама да постоје у облику у којем су до сада постојале; али не можете да победите објективне услове у којима морате да се крећете. Ви ћете напредовати пролетаријат да истражи нови пут, друштва од оној који је до данас најраспрострањенији у области масовне организације. Оно што хоћемо одавде да поручимо пролетаријату и италијанским сељачким масама

јесте: да италијанске револуционарне снаге неће допустити да буду уништене, да се ваш мушан сан неће остварити!

Извор: www.inventati.org
(превод: Милован Писари)

Многи антифашисти су након овога ухапшени и послати у затворе или у мала насељена места где су морали да живе под стражом. Многи други су успели да побегну у иностранство. У Паризу, где је већина антифашиста нашла уточиште, основано је 1927. године „Антифашистичко окупљање“, које је водило интензивну борбу против фашизма кроз штампу, манифестације, говоре..., а 1929. основан је покрет „Правда и слобода“ који се такође борио против фашизма, али није сарађивао са „старим антифашистичким странкама“.

Манифест „Антифашистичко окупљање“

[...] Антифашистичко окупљање изјављује да су заједничке обавезе њених чланова: темељна борба против фашизма, против реакционарних друштвених снага чијих је он резултат, против политичких инстинкта који су фаворизовали његов усон и дозволили да буду прејажене све јавне слободе, као и да земља буде покорена; воља да се борба настави до рушења диктатуре, како би се дозволило италијанском народу да сам изабере политичке и друштвене институције које ће га иштити од повраћа реакционарних периода који су окарактерисали историју италијанске државе [...]. Треба поново ослободити Италију, и одбацити нове освајаче који су је покорили изнутра изећи по распаднутом лешу слободе. Наше снаге неће бити мале, уколико ће се, где год буде стигао наш глас,

покрени у циљу помоћи и подршке сви Италијани вредни слободе, све радничке организације које су с разлоом уиашене од међународне фашистичке заразе, све странке које су схватиле да је мир мојућ једино после рушења фашизма, све душе које се осећају блиске пошланима и које сматрају да је слобода највеће добро [...].

Из оснивачког документа „Антифашистичког окупљања“, објављеном у Е. Collotti, *L'antifascismo in Italia e in Europa (1922-1939)*, Loescher, Torino 1975, стр. 75-76. (превод: Милован Писари)

У Паризу је такође деловала група немачких антифашиста који су од самог доласка Хитлера на власт напустили Немачку. Многи су били интелектуалци, научници, као и чланови социјалдемократске и комунистичке странке. Они су већ 1933. године објавили књигу о нацистичком терору над опозиционарима, као и о чињеници да је већ основано преко 40 логора у које је упућено више од 40.000 чланова поменутих странака. Следеће године, немачке социјалдемократе који су се налазиле у Прагу, написале су апел у којем су позивале на јединство радника у Немачкој као предуслов за победу над нацизмом. Фебруара 1936. године, опет у Паризу, 118

Меморијална плоча Карлу фон Осјецком у Хамбургу, аутор Свен-Олаф Пек

интелектуалаца, уметника, научника, политичара, организовало је велики протест у знак солидарности са жртвама нацизма. Затражили су, између осталог, хитно пуштање из логора нобеловца Карла фон Осјецког, антифашисте и пацифисте ког су нацисти ухапсили и одвели у концентрациони логор три године раније.

Осјецки је био новинар, који је већ 1929. године, само десетак година после Првог светског рата, заједно с колегом Крајзером, писао о поновном тајном наоружавању Немачке, и због тога (због „издаје“ и „шпијунаже“) осуђен је на 18 месеци затвора. По доласку Хитлера на власт, отворено је говорио против националсоцијализма, милитаризма и насиља, и због тога је ухапшен већ у фебруару 1933. године. Послат је у логор за политичке затворенике у Естервегену. Две године касније добио је Нобелову награду за мир, а након само три године умро је од последица живота у логору.

О њему је Алберт Ајнштајн после рата изјавио:

Једино онај ко је провео у Немачкој године после Првој светској рата може у потпуности да разуме колико је била тешка борба коју је човек као Осјецки морао да води. Он је знао да традиција његових сународника, која се темељила на насиљу и рату, није изгубила снагу. Он је знао колико је био тежак, захвалан и ошамућан такав задатак да пројоведа разум и правду својим сународницима које су тешка судбина и деморализирајући утицај дугог рата утврдили. У свом слејилу, они су му узвраћили мржњом, пројоном и десрукцијом; послушајући њега и потпуности по његовим речима значило би њихов сјао и била би сиварна помоћ за цео свет. То ће служити на част Нобеловој фондацији, која је одала велику почаст овом скромном мученику, и која је одлучила да одржава у живој сећање на његов рад. То је важно и за човечанство данас, јер фашистичка илузија пројив које се он борио није несјала исходом последњеј рата. Уздржавање од бруталне силе у решавању људских проблема циљ је данашњице, управо као што је био циљ и тада.

Albert Einstein, *Out of My Later Years*, Citadel Press, New York 1956, стр. 241. (превод: Милован Писари)

Међународна солидарна борба против фашизма у Шпанији

У првој половини тридесетих година у Шпанији све чешће су се супротстављали припадници „левих“ покрета – социјалисти, комунисти, анархисти... али и републиканци – и припадници „десних“ покрета – националисти, традиционалисти, монархисти и фашисти (који су се у Шпанији звали „фалангисти“). На демократским изборима одржаним 1936. године победиле су странке левог блока уједињене у „народни фронт“ и најавиле наставак реформи које су раније већ покушале да спроведу. Оне су подразумевале политику која је била уперена против великих капиталиста, католичке цркве, земљопоседника и војске, јер је сва економска моћ била у њиховим рукама, док су радници и земљорадници живели веома сиромашно и у лошим условима. Припадници десног блока организовали су оружану побуну, на чијем се челу убрзо нашао генерал Франциско Франко. Сукоб је ескалирао у грађански рат који ће трајати три године.

У том периоду одвијало се „у малом“ оно што ће се касније видети током Другог светског рата – рат између фашиста и антифашиста. С једне стране, генерала Франка отворено су потпомагали Мусолини и Хитлер, који су му слали велике количине оружја и бројне војне трупе (Мусолини је послао око 50.000 војника и фашистичких добровољаца; Хитлер око 20.000 војника и многе ратне авионе, тенкове, итд.), док се с друге стране антифашистима придружило око 50.000 добровољаца из 53 земље. Међу њима, било је око 9.000 Француза, 5.000 Немаца, 4.000 Италијана, 3.000 Американаца, 2.000 Енглеза и око 1.800 Југословена. Совјетски Савез је такође послао у Шпанију велику количину оружја и ратне опреме. Антифашистички добровољци имали су разна политичка убеђења, али је свима било јасно да је неопходно победити најопаснијег непријатеља за цело човечанство – фашизам.

Многи антифашисти су слали својим породицама писма и поруке. У њима испливавају лична осећања и политички разлози који су их покренули да се добровољно јаве да се боре у Шпанији против фашиста.

*Најдражи родитељи,
Здравље је добро, надам
се и код вас. Тренућно
се налазим овде, као
ишћо сће, верујем, већ
сазнали. То је доказ наше
дисциплине. Тврдим да
сће 100 ѿсћо у ѿраву.
Свакој дана се сећам речи
које сће ми ѿговорили
ѿре нећо ишћо сам
оћишћо за Француску.
Биле су: „Чићаћи, бићи
увек сћреман да се
не дозволи да будемо
ексћлоаћисани, бранићи радничку класу, јер је
ћо часћи“, и ћо је разлоћ ишћо се борим за слободу.
Зачћо вам кажем да сам данас срећнији нећо икада.
Какве борбе водимо овде, како бисмо одбранили цео
ићалијански народ, који већ 16 ѿгодина ћаћи ѿод
ћерором Мусолинијевој режима. Овде с нама се не
боре само комунистћи, социјалистћи и рећубликанци.
Овде се боре и мноћи катћолици, мноћи радници које
је у нашој земљи ћреварила буржоазија. Ми хоћемо
да бранимо Шћанију јер је она рећубликанска и
демокраћиска земља коју је фашизам из Берлина и
Рима хћео да наћадне. Искрено вам кажем, ћобега
је сћурна. Не само ћобега Шћаније, нећо и ћобега
нашећ ићалијанској народа који већ 16 ѿгодина ћаћи
ћод фашистћичким ћерором. Фашистћи се осећају
изћубљеним, на фронћу не усћевају нишћа да ураде.
Фашистћи који крећу из Ићалије су сви обични људи,
ћреварени. Збоћ сћраха и рећресивних мећода хиљаде*

Маркица из Шпанског грађанског рата,
аутор Џозеф Морис

њих је најусишло жене и мајке. Кад су на фронту, не моју слободно да се јаве својим милима. А ако одбију да иду на фронт, фашисти их шерају, док се Шпанци републиканци бране с добрим пушкама и пушкомитраљезима, тако да су најсрећнији они који бивају наши заробљеници, јер кад су с нама, они желе да се боре као прави добровољци против оних који су их преварили. И зашто Мусолини мора да мобилише, мора сваки дан да краде децу мајкама, како би их послао у Шпанију да поину, против једне владе која брани своју независност, из жеље да сви имају шта да једу, да имају право на рад, слободу, и која жели мир целом свету[...].

Из писма Енрика Канчијанија,
италијанског антифашисте
*Gian Luigi Bettoli, La Guerra di Spagna attraverso gli
articoli e le lettere degli antifascisti e dei garibaldini del
Pordenonese, Pordenone, 2008, стр. 60.*
(превод: Милован Писари)

Постоје многи други примери антифашистичког отпора пре Другог светског рата. На пример, 4. октобра 1936. године у Лондону око 100.000 окупљених антифашиста предвођених комунистима и под паролом „Неће проћи“, спречило је марш енглеских фашиста, док су две године раније у Паризу, присталице екстремодесничарских организација (међу којима су многе биле отворено фашистичке) покушале да заузму зграду скупштине, али су биле одбијене полицијским снагама: после тог догађаја основан је „Комитет антифашистичких интелектуалаца за надзор“, са преко 6.000 чланова, који је покушао да створи шири антифашистички фронт.

Успон левице у Србији

У Краљевини СХС двадесетих година прошлог века идеје праведнијег друштва, социјализма и радничких права имале су велики узлет, али су краљ и најмоћнији људи у држави укинули изборе и завели диктатуру. На локалним изборима одржаним 1920. године комунистичка странка је победила у Београду, Нишу, Шапцу, Ужицу, Крагујевцу и другим градовима, а исте године, на првим парламентарним изборима, освојила је 58 од 419 посланичких места, и била трећа странка у целој Краљевини СХС.

Све највеће вароши су комунистичке

Резултат јучерашњих оштинских избора оправдао је наде пролетаријата које је поудио у Комунистичку партију Југославије. Све највеће вароши у Србији и Мађегонији пале су у руке комуниста. На челу њиховом стоји поносно црвени Београд са својом комуном. [...]

Величанствена манифестација у Београду

Београдски пролетаријат био је на ногама целога дана ишчекујући са несдрљивом победом. Још око 5 сати по подне почеле су се скупљати масе раднога народа пред Народни Социјалистички Дом. У 6 сати биле су већ хиљаде пре Домом саслушавајући и бурно поздрављајући извештаје из појединих изборних места. У 6 и ½ сати стигли су и последњи извештаји када је маса већ била прекрила цео празан простор испред Дома. Десет хиљада радника и београдске сиротиње саслушали су уз громке узвике извештај о победи из уста првога комунистичкога председника у Београду, груа Филија Филиповића. [...]

Радничке новине, бр. 201, 24. августа 1920.

Плашећи се нарастајућих идеја о друштвеним променама, од којих су идеје социјализма биле посебно јаке, да би сачували власт, привилегије и капитал, краљ и влада Краљевине СХС забранили су комунистичку странку и поништили њене мандате. Касније, један део најимућнијих и најутицајнијих људи у Србији почео је да организује или подржава парамилитарне организације основане по узору на Мусолинијеве фашисте и Хитлерове нацисте. За њих је, такође, било важно и очување монархије, а монархију је подржавала православна црква. Тако су круна, крст и мач постали удружени у борби против људских права и слобода од којих су за њих нарочито угрожавајућа била радничка права. То је разлог што су у Србији пре Другог светског рата прве и највеће жртве терора били чланови синдикалних организација и партија са социјалистичким, комунистичким и социјалдемократским политичким програмима. Ове партије су биле забрањене, као и бројне друге организације или иницијативе (омладинске, женске, радничке организације, радничке читаонице, часописи, трибине, прославе...), али упркос терору монархије, активности су настављене.

Обзнана:

1. Да се до решења Устава забрани свака комунистичка и друга разорна пројекција, обуздавање њихове организације, зајворе њихова зборишта, забране њихове новине и сви други списи који би мућили спокојство и мир државе, пројоведали, правдали и хвалили диктатуру, револуцију или ма какво насиље. Одмах се имају узаконити сви позиви на генерални штрајк и до месец дана зајворити сви који их чине усмено или писмено.
2. Забрањиваће се све штампане ствари, којима се умањује значај ових мера наређених за одржавање слободе, реда и својине. По себи се разуме да остаје нешакнућа слобода јавне речи и писања, ако се њима не вређа држава и не изазива јавна деморализација.
3. Да се у сваком случају нереда са разорним карактером прво предузимају оштре мере против вођа и моралних повођача, били они шу или правили већачки алиби.
4. Заводи се обавезна пријава оружја. Ко не пријави ваљено оружје и експлозиве, кажњава се до три месеца зајвора са радом.
5. За све време рада Уставојворне скупштине забрањене су у Београду сваке манифестације распрорној и узбудљивој карактера. Војном суду на суђење предају се сви, који би испављали оружани опшор државним орјанима сиурносћи.
6. Да се с нашеј земљишта прошерају сви странци који би се смућњама придруживали и јачали их.
7. Да се из државне службе опшусте сви чиновници виши и нижи, који би продужили пројектанду болшевизма у нашој земљи, а да се одузме помоћ за школовање свим студентима комунистима.

Након ове забране све ове организације су наставиле да раде илегално. Сматрајући да они представљају велику опасност за државу, власти су 1935. у Вишеграду успоставиле први логор за кажњавање припадника ових покрета. Други логори и посебни затвори постојали су у Сремској Митровици, Београду, Котору, Загребу, Љубљани итд. Кроз њих је прошао велики број комуниста који ће за време Другог светског рата бити на челу Народноослободилачке борбе.

Ни асоцијације женских организација нису биле поштеђене забране рада. Ове организације су ипак наставиле политички и хуманитарни рад илегално током двадесетих и тридесетих година, борећи се за право на једнаке наднице за мушкарце и жене, забрану дечјег рада, четрдесеточасовно недељно радно време.

Часопис за политичку едукацију *Жена данас* излазио је илегално читаве четири године, од 1936. до 1940, а у њему су објављивани и текстови познатих друштвених мислилаца, новинара, политичара...

...Ако се зајидемо како сјоје сјвари код нас, видимо да ни наше жене нису без икаквих заслуга за јавни и друштвени живот, да оне раде јошово на свим пољима као и мушкарац – ја ипак оне немају исти права. Факај је и то да су се наше жене до сада слабо бориле и залајале за она права која им неосјорно пријадају. То треба објаснити делом њиховом друштвеном зајосјављеношћу, делом необавешјеношћу и незнањем. Сјоја, да би наше

жене биле обавешјене о свим догађајима који се дешавају у свеју, да би имале иде да изнесу своја мишљења и најзад да би се ујознале са борбама и усјесима својих друјарица у друјим земљама, ми јокрећемо овај лист. Наша је жеља да се око њеја окуји шјо већи број жена из свих крајева наше земље, без обзира на веру, народност и јолијичко убеђење, како би се у њему и кроз њеја нашле уједињене и јовезане заједничким инјересима и јежњама. Жене мајке, домаћице, раднице, чиновнице и инјелекјуалке, све ви које сје вековима јрејиране као мање вредне и ниже од мушкараца, јозивамо вас да најискреније и најјреданије јрисјуйише сарадњи на нашем заједничком листу који јтреба да буде највернији јумач нашеја расјоложења и јрави израз наших заједничких јежњи.

Из уводне речи, часописа *Жена данас* бр. 1/1936.

Антифашисти из Србије и Југославије

Јавност у Југославији је реаговала на све значајније догађаје у Европи двадесетих и тридесетих година прошлог века, од којих су, нарочито у почетку, драматични били они у Италији, Немачкој и Шпанији, а касније је то био улазак немачке војске у Аустрију, окупација Чехословачке, инвазија на Пољску...

Јачала је подела међу грађанима и сукоб између профашистичких (и пронацистичких група), с једне, и антифашиста с друге стране. Централно место ових догађаја био је Београд, с обзиром на то да је у Београду постојао највећи број образовних, научних и културних институција, као и највећи број студената.

Највећи и најактивнији део антифашистичког покрета били су млади, од 16 до 25 година. На Првом светском антифашистичком конгресу, који је 1935. године орга-

низовала Светска омладина, важан је био и допринос делегације студената из Београда и Ива Лола Рибара, који је био један од говорника. Око стотинак студената и одраслих из Београда добровољно је учествовало у грађанском рату у Шпанији, борећи се за циљеве републиканаца и против фашиста генерала Франка.

Из записи једног добровољца из Југославије:

[...] Преживеле борце Међународних бригада који су тога дана дефиловали улицама Барселоне поздравио је народ овог града и руководиоци Шпаније и од свега срца одали им признање и захвалности за њихове несебичне жртве, пожртвованости и солидарности. Док смо дефиловали улицама главне града Каталоније, међу нас, у наше редове засијане цвећем, умешале би се жене и девојке, које нас грлиле и љубиле као најмилију браћу од које се заувек расијају. Плакале су жене и деца. Плакали су људи. И мноштво од нас биле су очи pune суза. Тешко нам је било штио се од овог народа, с којим смо се заједно борили, расијајемо у време када му предстоје најтежи дани. Влада Шпанске Републике доделила је свим преживелим члановима Међународних бригада захвалнице и дипломе почасних грађана Републике Шпаније. Ове захвалнице и дипломе примило је око шест стотина Југословена. Више од шест стотина оставило је кости расуће по њима Шпаније измешане с костима хиљада чланова Међународних бригада других нација и стотина хиљада шпанских антифашиста. [...].

Марко Перић, Запис шпанског борца,
Београд, 1950, www.yuinterbrigade.org

Након хапшења неколико десетина студената почетком фебруара 1935. године, студенти са београдског универзитета организовали су велике демонстрације и блокирали су зграду у којој се данас налази Ректорат. Током разбијања демонстрација, жандармерија је пуцала на студенте, а

помоћ јој је, уз одобравање Владе Србије, пружала локална организација фашиста.

Међутим, две године касније, око три стотине студената и синдикалиста успешно су онемогућили одржавање скупа профашистичког Збора Димитрија Љотића у једној биоскопској сали. И овога пута полиција је интервенисала на страни фашиста.

Антифашистичка омладина демонстрирала је јуче против ЗБОР-а и Димитрија Љотића у Београду и током приликом дошло је до крваве шуче пред биоскопом „Трилав“ у Сарајевској улици [...]

Народ је почео да се скупи око ових омладинаца. Чули су се и први коментари. У током тренутку јавило се још неколико већих група студената и радника. Неколицина између њих почели су да деле лењак комунистичке демократије оријентисане омладине. Око групе омладинаца и радника коментарисало се о садржини лењака, и чули су се узвици: Доле фашизам!, Живела слобода и демократија! После тога једна томила од преко три стотине радника, студената и грађана пошла је ка „Трилаву“. Испред биоскопа маса је застала и зајосела оба тројоара. Чланови „лењевих одреда“ и Љотића стајали су спремно са рукама под каишима, где су држали дренове палице. У током тренутку је наишао један аутомобил. Он се зауставио испред самих врата „Трилава“. Из њега је изашао један од вођа „Збора“. Чланови „лењевих одреда“ поздравили су овога вођу на фашистички начин, дизањем десне руке у вис. То је изазвало још веће ојорчење у групи која је стајала преко пута „Трилава“. Са свих страна заорили су се узвици: Доле фашизам! Доле властеници! Доле непријатељи народне слободе и најтежак! Доле Љотић! [...]

Полиција, 1. марта 1937. године

Током посете немачког министра иностраних послова исте године, организован је протест на којем је учествовало неколико хиљада Београђана, негодујући због насилне власти нациста. Бројне демонстрације последњих година пре Другог светског рата биле су и социјални бунт, и борба за већа политичка права и слободе, и антифашистички протести. Најважнији посао политичких одреда полиције био је борба против комуниста. Полиција је реаговала све бруталније и хапсила све више људи. Жандармерија је на демонстрацијама 1939. године убила петоро демонстраната, а полиција је ухапсила неколико стотина људи. У затворима је ухапшене пребијала и након мучења слала у логоре. Мучења су до те мере била брутална да су неки људи умирали и током ислеђивања. Мали је број оних који су преживели.

Терор Владе и полиције никада није успео да обесхрабри чак и многе врло младе особе које су разумеле значај антифашистичке борбе за цело друштво, упркос својој младости.

О томе колико су били брутални полиција и Влада Краљевине Југославије говори и случај Зорке Божовић, шеснаестогодишње гимназијалке, коју су стрељали због паљења продржавне штампе. Током 1940. године, за време окупљања у Кошутњаку, у септембру, жандармерија је напала неколико хиљада омладинаца. Убијено је неколико омладинаца и омладинки, а преко 50 их је било рањено. Након што је Влада Краљевине Југославије, плашећи се да би могла бити следећа жртва Хитлерових трупа, приступила Тројном пакту, неколико хиљада грађана је 27. марта 1941. године учествовало на демонстрацијама у Београду, одбијајући да Југославија буде савезник и слуга нациста. Демонстрације су биле организоване и у другим градовима у Србији. У целој Европи, једини главни град у којем је постојао организовани отпор Хитлеру био је Београд.

Учешће у организацији штрајка било је довољан разлог полицији за хапшење, батинање и потом стрељање. Вукица Митровић Шуња, која је након 1945. године проглашена народним херојем, била је текстилна радница активна у радничком покрету. Први пут је ухапшена 1935. године заједно с другим комунистичким активистима у Београду, и тада је доживела брутално мучење од полицијских агената. Чим је била пуштена, наставила је свој рад. Други пут је ухапшена у октобру 1941, кад је Београд већ био под окупацијом. Тада је била два месеца мучена у затвору, па одведена на стрељање на носилима, са обе поломљене ноге.

У Београду се налазио највећи логор за антифашисте, али и за Јевреје и Роме, познат као логор Бањица. Кроз њега је прошло више од 30.000 људи. Многи од њих су били стрељани. Србијанка и Јованка Букомировић биле су две сестре, антифашисткиње, које су такође страдале у логору. И њихова сестра Ружа је била у логору, али је она успела да се спасе. Из логора су успеле да пошаљу неколико писама својој породици. Писмо које следи сачувано је у Историјском архиву Београда:

10-VI-1944

*Драга мамо,
Ружа није више са нама у соби. Премештена је цела група категорија. Овде је остала само прва, нас 34 на броју. Прекјуче је почело стрељање. У четвртак предвече је изведено 10 група из I к. Јуче у исто време, исто толико. Не знам када ће да дођу и њо нас. Ако буду решили да ликвидирају прво мушкарце, ми ћемо живети можда још осам дана а може да нам се деси да одемо и данас. Немој да се завараваш и верујеш онима који су те до сада лагали и који ће те лагати и даље. Знам да ће ти бити тешко да примиш све то, али ипак покушај да будеш храбра и да издржиш. Имај увек на уму да ми нисмо једине и да је пре нас отишло тако многи њих. То исто важи и за*

Виду, Рагу и Десу. Моју да вас преваре да смо отишли на рад, али у то никако не верујте. Не верујем да ћеш моћи, али ипак покушај преко ујка Милушина, ако је то, или некој другој, да нам се стави забрана на стрељање, уколико не будемо ликвидирани пре него што добијеш ово писмо. (Верујем да би Милушин могао преко Негића да учини то, нарочито с обзиром на политичку ситуацију. То може да се постигне само ако он хоће озбиљно да се заузме.) Ако не успејеш ништа, останиће нам здраво и радујте се скорој слободи.

Тебе и остале мноо, мноо воле и љубе

Срба и Јока

Моју гечурлију мноо поздравите и рецијте да буду добри. Све што можемо од ствари оставићемо Ружи ако остане чистава. Мноо поздрава моме Флауеру. Воли све Јока.

Табла у Кнез Михаиловој улици у Београду 1942. године, аутор Риста Марјановић

Уз комунисте и синдикалисте, Јевреји и Роми су постали нове масовне жртве прогона и мучења, јер су одмах после капитулације Југославије, са доласком немачке војне управе, заведене нове антијеврејске мере. Након сваке диверзије или атентата на неког полицијског сарадника окупатора, следила је одмазда и стрељани су затвореници.

Поред логора на Бањици, Специјална полиција је користила и неколико затвора у Београду, а један озлоглашен, познатији као Главњача, био је на месту данашњег Рударског факултета. Поред затвора Специјалне полиције, постојали су и затвори Гестапоа и то у некадашњој згради на Тргу Николе Пашића и у Ратничком дому, садашњем Дому војске Србије, испод Трга Републике.

Наше храбре комшије

Упркос великом страху за сопствени живот и животе чланова њихових породица, било је храбрих људи који су спасавали своје суграђане, пријатеље и комшије јеврејског порекла. Они су, кад је почело хапшење, помагали Јеврејима на разне начине:

Скривали су чиставе породице, узимали су децу као да су њихова социјална, набављали су лажне папире, итд... Били су то и комунисти, који су имали везе са друговима који су већ били отишли у илегалу, и високи чиновници који су имали довољно утицаја на то да једна картица нестане у тој њиховој евиденцији у Специјалној полицији за Јевреје, која се налазила у улици Џорџа Вашингтона, и људи на функцијама који су могли да набаве лажне папире. На пример, био је један директор школе који је издавао ђачке књижице на друго име, које није звучало јеврејски. Један од тих људи је био и један обичан човек, обућар Пал Жамбоки који је тамо доле имао своју радионицу. У његовом комшилуку, улица Јеврејска 13, живела је јеврејска

породица Бенаврам. У августу '41. почело је велико хайшење мушкој јеврејској сјановништва. Отац и најстарији син те породице нису се враћили из лојора на Бањици. Мајка је остала сама са децом, девојчицом и дечаком који су имали 12 и 10 година. Пал Жамбоки, или чика Павле, како су га звали на Дорћолу, био је Мађар и он је добро знао немачки. Не могу да тврдим да ли је то била срећа за њега или не. Већ у првим данима су га звали из Гестапоа да ради за њих као преводилац. Сјога је он имао и приличан увид у ситуацију, у то што ће да се деси. Био је потпуно реалан и знао је да се мајка и деца из породице Бенаврам неће живи враћити из лојора на Сајмишту, у који ће бити одведени. Он је онда мајци, Естер, предложио да их све склони на неко сигурно место, али она није хтела да се одвоји од баке, није хтела да пусти баку да иде сама у лојор. На крају је ипак пристала да Павле поведе децу са собом. Пошто је Павле био сам и није могао да пази на децу, замолио је једну своју познаницу да прими Розу и Јозефа и она је то прихватила. Проблеми су почели када је један познаник сазнао да је Павле склонио јеврејску децу и он је почео да уцењује Павла и да му константно прети како ће га пријавити Гестапоу. У једном тренутку било је превише опасно за Павла да остане у Београду и побегао је са децом у Кањижу, која се тада налазила у делу Краљевине Југославије која је била под мађарском окупацијом. То је једна од јако великог броја прича.

Рена Редле

Из транскрипта излагања поводом јавног вођења „Отпор у центру“, 13. августа 2011.

Обилазак је реализовала радна група која је истраживала и представила неколико историјских локација страдања и пружања отпора фашистичком окупатору и његовим домаћим колаборационистима у центру Београда.

Апотекар Светолик Трајковић, његова супруга Милена и њихово троје деце страдали су у Бањичком логору. Светоликова ћерка Слобода и Иво Лола Рибар били су заљубљени једно у друго што је Гестапо искористио тражећи од ћерке и оца да позову Ива код себе како би га Гестапо сачекао и ухапсио, али они су то одбили. Након стравичног мучења, цела породица је стрељана. Иво Лола Рибар погинуо је током рата. Слобода је имала 24 године, Иво 27.

Најдража, једина моја!

Пишући ово писмо ја се поуздано надам – оштимиса сам као и увек! – да те оно никада неће ситићи већ да ћемо се нас двоје видети и увек остати заједно. Јер ово писмо зашто је писано. У мом животној постоје само две ствари: моја служба нашем светлом циљу, и моја љубав према теби, најдража моја. Нашу срећу и животи који смо хтели нисмо, као ни милиони других, моли остварити изоловано, већ само преко наше борбе и наше победе. И зашто су те две ствари у суштини, у мени самом, једно. Знај, душо, да си ти једина коју сам волео и коју волим. Сањао сам и сањам о нашој заједничкој срећи – онаквој какву смо желели, о срећи дослојној слободних људи. То је једина права срећа, једина коју смо желели. Ако примиш ово писмо – ако дакле ја не доживим тај велики час, немој многа путовати, најдража. У свету у коме будеш тад живела, наћи ћеш увек жив, најбољи део мене, и сву моју љубав према теби. За тебе сам сигуран да ће твој пути бити прав и онакав какав мора да буде. На њему, на пути животи, наћи ћеш освету и срећу. Многа, многа те волим, једина моја! И желим да

никад не добијеш ово писмо, већ да заједно с њобом дочекам велики час победe. Желим да те својом љубави учиним онако срећном као што заслужујеш. Увек твој.

Писмо које није никад послато.
Нађено је у заоставштини И. Л. Рибара.

Румунски, француски, пољски или српски антифашизам?

За време Другог светског рата, у свим територијама које су окупирани немачки нацисти и италијански фашисти, настали су многи покрети отпора чији су организатори и припадници имали разне политичке идеје. Међутим, заједничка је била одлука да се води оружана борба против нациста и фашиста не само као окупатора него и као носилаца најпогубније идеологије коју је свет икада видео. У Пољској, на пример, постојале су две војске; једна лојална бившој пољској влади која се за време рата налазила у егзилу у Лондону, а друга лојална Совјетском Савезу; у Француској, постојале су многе групе састављене од комуниста, социјалиста, републиканаца, официра и војника који нису желели да сарађују с Немцима, па чак и умерених националиста; у Италији, после капитулације 1943. године, формирале су се многе партизанске јединице састављене од комуниста, социјалиста, анархиста, републиканаца, али и од бивших војника, монархиста, католика. У Југославији, па и у Србији, комунистичка странка је предводила антифашистичку борбу од јула 1941. до краја рата. Антифашистички покрети у Европи дали су огроман допринос коначној победи над нацизмом и фашизмом. У већини случајева, они су били на челу нових држава насталих после рата.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ФАШИЗМА

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ:

ауторитаризам, држава важнија од појединца,
харизматичан лидер усредсређен на акцију

КУЛТУРНЕ:

цензура, индоктринација, милитаризам, сексизам

ЕКОНОМСКЕ:

централизоване економске функције државе
и диригована привреда

ПОЛИТИЧКЕ:

националисти, расисти, тајна полиција,
правило једне партије, врховни вођа

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.18-021.485(4)“19”
329.18-021.485(497.1)“19”
329.18-021.485(497.11)“19”

ВАЈЗНЕР, Александар, 1966-
Антифашизам / Александар Вајзнер и Милован
Писари. - Београд : Фонд Б92, 2014 (Београд :
Портал). - 33 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 250.

ISBN 978-86-89891-09-6
ISBN 978-86-89891-07-2 (за издавачку целину)
1. Писари, Милован, 1980- [аутор]
а) Антифашизам - Европа - 20в b)
Антифашизам - Југославија - 20в c)
Антифашизам - Србија - 20в
COBISS.SR-ID 210076684

Продукција:

**FOND
B92**

Реализовано уз подршку:

Robert Bosch **Stiftung**

